

Arkeologisk schaktningsövervakning

TORSÅNGS BOGÅRDSMUR

vid schaktning för omläggning av stenvuren L1999:2698 i

Torsångs socken, Borlänge kommun, Dalarnas län

2023

Arkivrapport dnr 183/21

Greger Bennström

Karta över Dalarna med undersökningsområdet inom den svarta kvadraten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY

Fastighetskartan: © Lantmäteriet.

Terrängkartan: Lantmäteriet (CC0)

Dalarnas museum, Falun, 2023

Sammanfattning

Åren 2022 och 2023 genomfördes omfattande renoveringsarbeten av muren runt Torsångs kyrkogård i Borlänge kommun, Dalarnas län. Dalarnas museum genomförde därför en schaktningsövervakning i de fall markingrepp behövde göras. En översiktlig dokumentation av murens uppbyggnad gjordes också. Det var endast vid en sektion av muren som regelrätt schaktning utfördes. Det visades sig att alla delar av muren var påverkade i sen tid, dock kunde grundstenar som sannolikt var medeltida iaktas på vissa ställen. Delar till en gravhäll av gjutjärn och en pilformad tegelsten tillvaratogs. Framtida större markingrepp på kyrkogården eller vid muren bör ske i samarbete med arkeologer.

Inledning

Under åren 2022–2023 genomfördes en omfattande renovering av bogårdsmuren runt Torsångs kyrkogård, Dalarnas län (Figur 1). Förutom att kyrkan och kyrkogården har medeltida ursprung finns också vattenståndsmärken från översvämningar åren 1825, 1860, 1899 och 1916 inhuggna i block i muren, L1999:2698 (foto 1). Länsstyrelsen i Dalarnas län beslutade därför om en arkeologisk schaktningsövervakning i de fall schaktning eller andra markingrepp behövdes i samband med renoveringen, dnr 431-4629-2021. Beställare av arbetet var Stora Tuna och Torsångs pastorat.

Antikvarisk bakgrund

Platsen för kyrkan i Torsång ligger mycket strategiskt i landskapet och kyrkan är en av de äldsta i Dalarna. Dagens kyrkobyggnad är präglad av 1400-talets byggnadsstil, men redan år 1288 finns Torsångs socken omnämnt och det är troligt att en kyrka fanns på platsen redan vid denna tid. Namnet Torsång kan antyda att en förhistorisk kultplats kan ha funnits någonstans vid kyrkan innan kristnandet (Nordin 2009).

Utifrån utseendet på muren har det antagits att de södra delarna, sektion 1, 5 och 7 samt halva sektion 2 har medeltida ursprung eftersom de har mindre och olikformade stenar. Halva sektion 2, sektion 3 och 4 är uppförda 1864 (Boëthius 1932) och hade större rektangulära stenar. Sektion 6 är omlagd 1950 och innehöll samma typ av stenar som i de medeltida delarna men med synligt bruk i gliporna. Se figur 2 för de olika sektionerna.

Syfte

Syftet med den arkeologiska schaktningsövervakningen var att på ett vetenskapligt sätt dokumentera delar av muren eller andra eventuella lämningar och fynd som påträffades i samband med markingrepp under renoveringen. Om mer komplexa lämningar eller fynd påträffades skulle en förnyad kontakt tas med länsstyrelsen.

Metod

Muren delades i olika sektioner då vissa delar såg äldre ut och hela muren inte skulle plockas ned samtidigt, se figur 2. Hela muren utom en del i sydväst, sektion 6 skulle helt eller delvis plockas ned för att sedan byggas upp igen. Innan renoveringsarbetet påbörjades mättes den befintliga muren in med RTK-GPS. Därefter gjordes regelbundna besök på plats under hela renoveringsarbetet. Murens uppbyggnad i stort dokumenterades översiktligt i skrift och med fotografering. Detaljer och fynd beskrevs i skrift, fotograferades och mättes in med RTK-GPS. Enstaka fynd togs omhand. Spridda skelettdelar som påträffades i eller vid muren dokumenterades översiktligt och lades sedan tillbaka där de hade hittats. Under arbetets gång uppdagades att även den tidigare undantagna delen, sektion 6, behövde renoveras. Efter överenskommelse med länsstyrelsen beslöts att denna del inte skulle dokumenteras, men att entreprenören skulle kontakta Dalarnas museum om markingrepp behövde göras.

Resultat

Sektion 1 antogs vara medeltida men hade fyllning av betongliknande bruk, tegelstenar och småsten mellan de större stenarna. Vattenståndsmärkena återsattes på korrekt höjd och så nära ursprunglig plats som möjligt, foto 2.

Sektion 2 den södra halvan bestod av mindre olikformade stenar medan den norra halvan bestod av större huggna rektangulära stenar. Den södra delen var omlagd och hade en fyllning av betongliknande bruk mellan stenarna. Den norra delen uppfördes 1864.

Det var endast vid sektion 2 som regelrätta schaktningar gjordes. Detta eftersom alla grundstenarna behövde läggas om och/eller bytas ut. Schaktet var 1,6–2,0 meter brett och 0,5–0,7 m djupt åt väster (kyrkogården) och 0,45–0,60 m djupt åt öster, foto 3. För en fullständigare beskrivning av schaktets innehåll se bilaga 3. En del till en gravhäll av gjutjärn (F4) påträffades i schaktets V kant ca 0,4 meter under marknivå, se figur 3.

Sektion 3 uppfördes 1864 och hade stora huggna block. Underst var två skiften med blå granit med en bredd på ca 1,30 meter och däröver två skiften med röd granit med en bredd på ca 1,10 meter. Se foto 4.

Sektion 4 uppfördes 1864 och utgjorde förlängning av den äldre murens sektion 5. Den hade ett större inslag av stora och huggna stenar jämfört med sektion 5, se foto 5. En underkäke (F1) och blandade ben (F2) hittades i fyllningen i muren mot NV hörnet. Äldre grundstenar (SSK3) (från medeltida muren) viker av något mot V jämfört med nyare återuppförd mur, se figur 3 och foto 6. Två delar av en gravhäll av gjutjärn funna på muren under toppfyllningen, ungefär där F1 påträffades.

Sektion 5 antogs var medeltida men hade fyllning av betongliknande bruk med inslag av småsten och murtegel på insidan mellan stenarna. Grundstenarna låg 0,4–0,5 meter djupt i nuvarande marknivå och var troligen medeltida.

Sektion 6 dokumenterades bara med fotografering och inmätning innan rivning och omläggning.

Sektion 7 antogs vara medeltida men hade fyllning av betongliknande bruk med ett relativt stort inslag av småsten och murtegel. Sektionen innehöll ett parti med murtegel och en gravsten. Direkt S om påträffades en ca 7x2 meter stor yta med 0,3–1,0 meter stora flata stenar, SSK 2. Se figur 3 och foto 7.

Fynd

De skelettdelar, F1 och F2, som påträffades lades tillbaka där de påträffades då de sannolikt lagts i muren i samband med tillbyggnaden 1864 eller senare. Tre bitar från en gravhäll av gjutjärn, F3 och F4, samt en pilformad tegelsten tillvaratogs. Se foto 8.

Bitarna av gjutjärn visade sig komma från en och samma gravhäll trots att de påträffades på två olika ställen, se figur 3.

Slutsatser och tolkning

Det var endast vid sektion 2 som några större markingrepp genomfördes. Dock verkade det som hela sektion 2 inklusive grundstenar var omlagd och inga spår efter äldre verksamhet kunde iakttas i schaktet. Av de delar av muren som var synliga ovan mark var inte något parti orört sedan medeltiden. Även de delar som såg gamla ut med stenar av varierande storlek och form, hade lagts om och fyllts med murbruk.

Intrycket av sektion 5 var att merparten av stenarna var från den gamla muren men att den hade lagts om och att bruk hade hållts i uppfåran för att stabilisera muren. Grundstenarna, SSK 3, i sektion 4–5 visade var muren slutade innan den byggdes ut åt norr. Grundstenarna visade också att den äldre muren vikit av något åt väster jämfört med den nuvarande, figur 3. Sektion 1 och 7 var sannolikt omlagd med stenar från den gamla muren men skilde sig från sektion 5 då fyllningen innehöll olika lager med bruk och småsten/tegel. Det antogs därför att den var omlagd tidigare än sektion 5. Partiet med murtegel i sektion 7 verkade bara ha fyllt ut ett tomrum. Kanske efter en flyttad gravsten?

Den äldre södra halvan av sektion 2 liknade sektion 5.

Funktionen för stenläggningen SSK2 är oklar. Den är inte heller klarlagt om den har samband med muren eller den trädgård som ligger direkt söder om sektion 7.

Bitarna av gjutjärn visade sig motsvara partier av en 178 x 91 centimeter stor gravhäll som är uppsatt i vapenhuset. Texten på den hela gravhällen lyder:
IHS / HER. VNDER. LIGER BEGRAEN / S:M:H. KARIN. DANIES.D / F.B.DANIEL.
S:P:I:T. / ANNO 1.6.7.3 / TEXTEN. R.14. 7.V. Och därunder följer bibelcitatet.

Flera äldre gravhällar ska enligt Boëthius (1932) ha satts upp inne i kyrkan i samband med en renovering 1912. Det verkar alltså som om den ursprungliga hällen vid något tillfälle har gått sönder, och att en ny häll har gjutits. Den nya hällen sitter alltså sedan 1912 uppsatt i kyrkans vapenhus.
Foto 9.

Inga ytterligare arkeologiska insatser är nödvändiga för det aktuella arbetsföretaget. Framtida större markgrepp på kyrkogården eller vid de äldre delarna av muren bör ske i samarbete med arkeologer.

Referenser

Boëthius, Gerda (1932). *Kyrkor i Falu domsagas södra tingslag*. SvK vol. 37 Dalarna band 1:3. Stockholm.

Nordin, Jonas M (2009). *Det medeltida Dalarna & Västmanland – en arkeologisk guidebok*. Lund.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-4629-2021
Fornreg, uppdragsnummer:	202300326
Socken:	Torsång
Fornlämning, RAÄ-nr:	89:1
Fornreg, lämningsnummer:	L1999:2698
Fastighet:	Torsånga Prästgård 1:5
Koordinater, mitten:	N 6703228
(SWEREF99 TM)	E 531346
Höjd (RH 2000):	109,3–111,7 m.ö.h.
Inmätning:	RTK
Utförandetid:	20220822 - 20230601
Schaktlängd:	33 meter
DM projektnummer:	1817
DM diarienummer:	183/21
DM foto accessionsnr:	DM ARK1817
Arkeologisk personal:	Greger Bennström
Projektansvarig:	Greger Bennström

Dokumentationsmaterialet förvaras på Dalarnas museum. 4 fynd tillvaratogs och förvaras på Dalarnas museum.

Bilagor

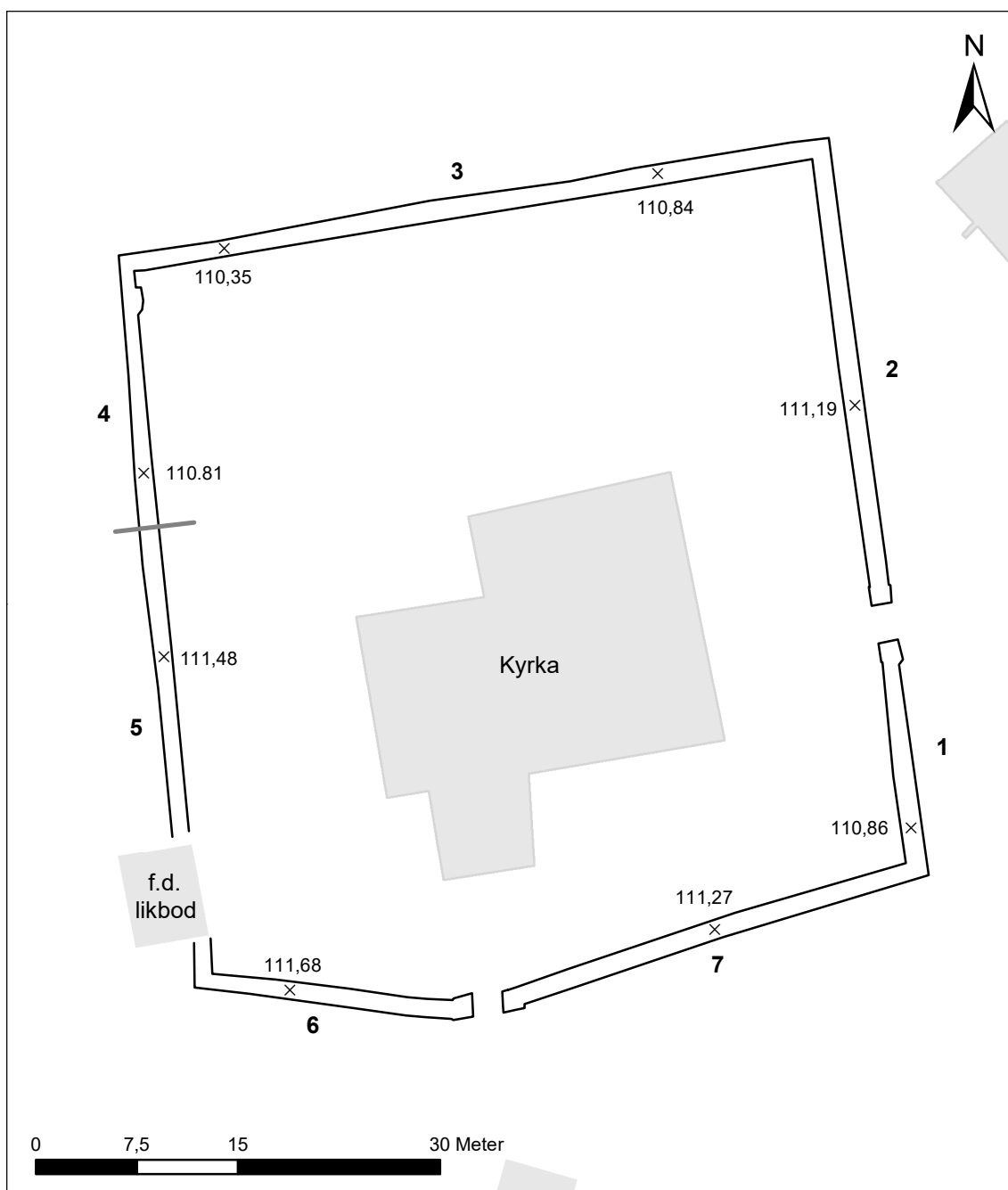
1. Kartor och planer
2. Foton
3. Schaktbeskrivning
4. Fyndlista

Bilaga 1

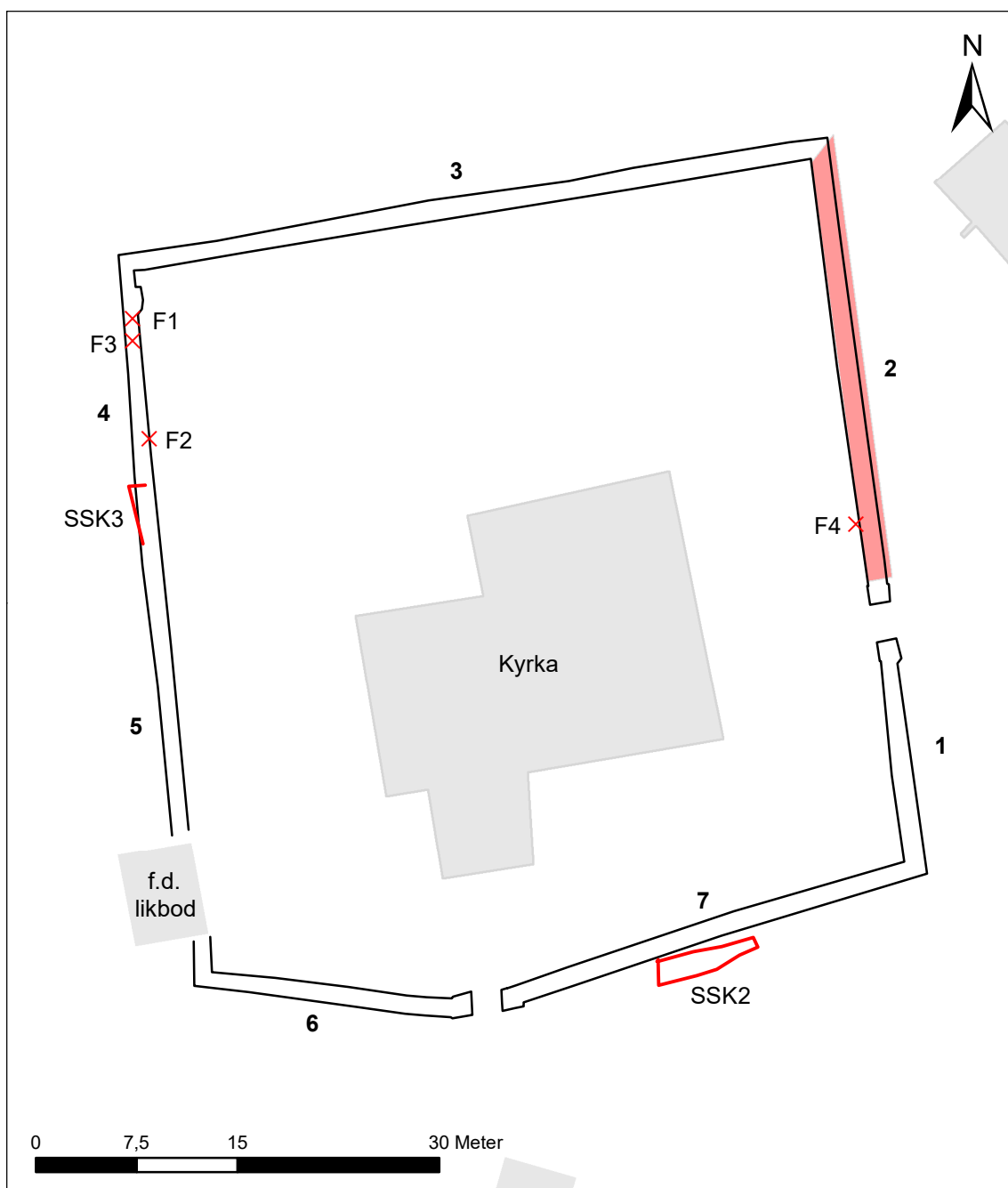
Figur 1. Utsnitt från terrängkartan med undersökningsområdet inom den blå cirkeln.
Skala 1:50 000.

Bilaga 1

Figur 2. Planritning med den inmätta muren och höjderna på murkrönet markede med x och meter över havet. Skala 1:500.

Bilaga 1

Figur 3. Planritning med muren och de olika sektionerna. Fynd, stenkonstruktioner och schakt markerade med rött. Skala 1:500.

Bilaga 2

Foto 1. Sektion 1 med vattenståndsmärken innan restaurering. Foto: Greger Bennström.

Foto 2. Sektion 1 med vattenståndsmärken efter restaurering. Foto: Greger Bennström.

Foto 3. Schaktet vid sektion 2 från söder. Foto: Greger Bennström.

Foto 4. Sektion 3 med blå granit underst och röd granit över. Foto: Greger Bennström.

Foto 5. Skarven mellan sektion 4 (t.h.) och sektion 5 (t.v.). Foto: Greger Bennström.

Foto 6. Grundstenarna från den äldre muren SSK3 från söder. Foto: Greger Bennström.

Foto 7. Stenläggningen SSK2 utanför sektion 7 från väster. Foto: Greger Bennström.

Foto 8. De tillvaratagna fynden. Tre gjutjärnsbitar från gravhäll och en tegelsten. Foto: Greger Bennström.

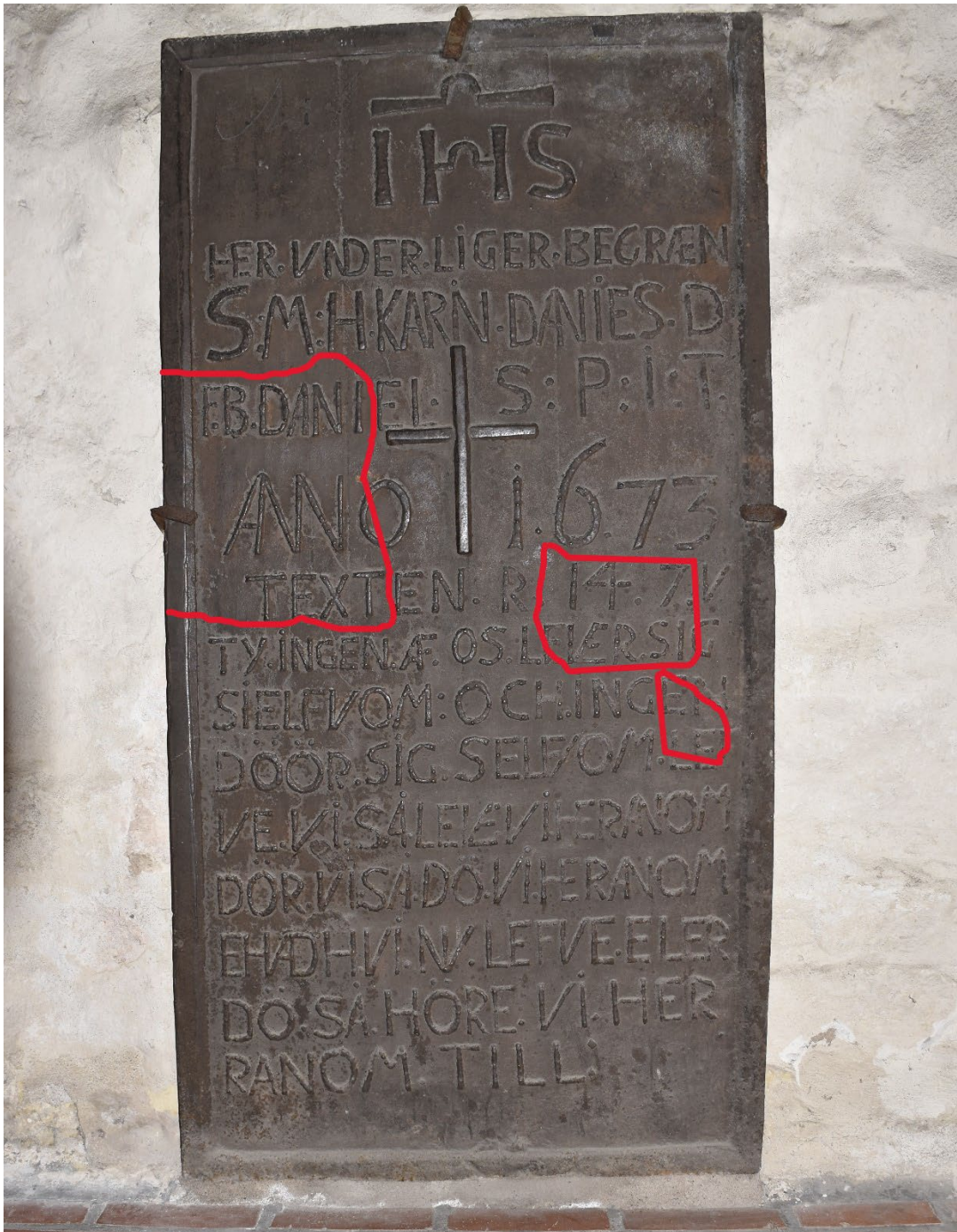

Foto 9. Gravhällen i vapenhuset. De delar som hittades i anslutning till muren markerade med rött. Den minsta delen skulle kunna passa på flera ställen. Foto: Greger Bennström.

Bilaga 3

Schaktbeskrivning

Schakt 1. (Sektion 2.) ca 33 meter långt (N-S), 1,6–2,0 meter brett och 0,45–0,70 meter djupt. Schaktet var 0,45–0,60 meter djupt åt Ö och 0,5–0,7 meter djupt åt V (kyrkogården). Längst i norr var brunorange silt, vilket sannolikt var den naturliga orörda marken. De sista 20 metrarna åt S var ett 0,05–0,10 m tj utjämningslager av grus, jord, silt, småsten, tegelfragment och kalkbruk/puts. De 10 sista metrarna från S fanns även ett 0,10–0,20 m tj lager av matjodsblandad silt med kolinslag mellan utjämningslagret och silten. Överst var matjord och grästorv. I schaktkanten åt väst, 0,4 meter under markytan och 4,6 meter norr om grindstolpe påträffades en del till en gravhäll av gjutjärn, F4. Någonstans i schaktets södra del påträffades en pilformad tegelsten, F5.

Profilbeskrivning 13 m från S änden åt V.

I botten brunorange silt
0,45 m matjodsblandad silt med tegelinslag
0,15 m matjord och torv

Profilen mot V. Här syns utjämningslagret som ett lager mörkare matjord ovan botten med ljus silt. Foto: Greger Bennström.

Profilbeskrivning 13 m från S änden åt Ö.

I botten brunorange/beige silt

0,05 m utjämningslager

0,40 m matjord och grästorv med inslag av intill 0,2 m stora stenar och tegelfragment

Profilen mot Ö. Här syns även lagret med kolinslag över botten med ljus silt.
Foto: Greger Bennström.

Bilaga 4

Fyndtabell

Nr	Sakord	Del	Material	Vikt g	Antal	Frag.	Kontext	Beskrivning	Anteckningar
1	Ben		Ben	0	30	30	Sektion 4	Rörben, obränt	Ej tillvarataget
2	Ben	Käke	Ben	0	1		Sektion 4	Underkäke, obränt	Ej tillvarataget
3	Gravhäll		Järn	16200	2	2	Sektion 4	En stor och en liten del med text	
4	Gravhäll		Järn	2850	1	1	Sektion 2	Med text	
5	Tegel		Tegel	2050	1		Sektion 2	Pilformad	